

Наталія Калюжка

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті обґрунтовано доцільність спрямування навчальної діяльності студентів у комунікативно-компетентнісне русло; розкрито сутність основних комунікативних термінів, які є базовими у процесі формування комунікативної компетентності студентів педагогічних факультетів.

Ключові слова: комунікативна компетентність, майбутній учитель початкової школи, комунікативний термін.

В статті обосновано целесообразность направления учебной деятельности студентов в коммуникативно-компетентностное русло; раскрыта сущность основных коммуникативных понятий, которые являются базовыми в процессе формирования коммуникативной компетентности студентов педагогических факультетов.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, будущий учитель начальной школы, коммуникативное понятие.

In the article grounded to send expedience educational activity of students in communicative kompetentnisnomu river-bed; essence of basic communicative terms which are base in the process of forming of communicative competence of students of pedagogical faculties is exposed.

Key words: communicative competence, future teacher of initial school, communicative term.

Постановка проблеми. Реформування шкільної освіти пов'язане з оновленням змісту й методики навчання рідної мови в середніх і вищих навчальних закладах. Нині мовна освіта зорієнтована на розвиток особистості, формування її інтелектуального, творчого потенціалу, вміння розв'язувати проблемні ситуації як на виробництві, так і в інших сферах діяльності, зокрема в освітній. Від того, якою буде особистість майбутнього вчителя української мови початкових класів (який формує фундаментальні мовні та мовленнєві знання і вміння, комунікативні вміння і навички дитини-школяра), вчителя-словесника основної школи значною мірою залежить і формування нової генерації українців, носіїв рідної (української) мови, здатних комунікативно вільно спілкуватися в різних сферах суспільного життя.

Виняткова роль у професійній діяльності вчителя початкових класів належить усному слову, яке є важливим засобом переконання, інструментом позитивного впливу на особистість. Учитель початкових класів роз'яснює, переконує, консультує, виступає посередником при вирішенні спірних питань, вступає в дискусію, полеміку тощо. Отже, оптимальна мисленнєво-мовленнєва поведінка в будь-яких комунікативних ситуаціях для вчителя початкової школи є професійною нормою, а комунікативні вміння як здатність володіти всіма видами усного переконуючого слова в монологічних, діалогічних і полілогічних формах – професійно необхідними.

Реалізація методики формування професійної комунікативної компетентності студентів – майбутніх учителів початкової школи передбачає знання нових професійних термінів, передусім лінгводидактичних, та використання системи засобів при вивченні мовознавчих, лінгвометодичних дисциплін, а саме: уведення в навчальні плани лінгвістичних і лінгводидактичних дисциплін комунікативно-діяльнісного спрямування, мовнокомунікативна направленість навчальних програм, навчально-методичних комплексів, навчальних посібників, добір системи вправ і завдань комунікативно-діяльнісного змісту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить, що обґрунтуванням і дослідженням проблеми формування комунікативної компетентності особистості займалися вітчизняні і зарубіжні вчені-лінгвісти, психологи, психолінгвісти, лінгводидакти ХХ століття, і продовжуються різноаспектні дослідження нині (Н. Бабич, О. Біляєв, А. Богуш, М. Вашуленко, Г. Ващенко, В. фон Гумбольдт, Т. Донченко, О. Духнович, О. Леонтєв, Л. Мацько, В. Онищук, М. Пентилюк, О. Потебня, Т. Симоненко, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, В. Тоїдіс, О. Хорошковська, Л. Щерба та ін).

Метою написання статті є характеристика комунікативно компетентнісного спрямування навчальної діяльності студентів; визначення, тлумачення й оцінка основних термінологічних комунікативних понять, які є базовими для формування комунікативної компетентності студентів ВНЗ у процесі навчання.

Виклад основного матеріалу. У межах підготовки майбутніх учителів початкової ланки освіти в ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» у процесі здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» навчальними планами і робочими програмами визначено вивчення гуманітарних дисциплін. Найбільшого значення для нашого дослідження мають такі навчальні предмети: «Етика», «Педагогіка», «Логіка», «Загальна психологія», «Теорія виховання», «Основи педагогічної майстерності», «Вступ до спеціальності».

Аналіз змістового компонента навчальних програм гуманітарних, психолого-педагогічних дисциплін щодо формування комунікативної компетентності виявив такі моменти. Навчальна дисципліна «Вступ до спеціальності» (54 год) орієнтована на ознайомлення студентів з основами майбутньої професійної діяльності та особливостями підготовки до неї у ВНЗ. Студенти дізнаються про професійно необхідні знання, навички, вміння, якості та властивості майбутнього фахівця, якими вони повинні оволодіти в період навчання.

При вивченні навчальної дисципліни «Загальна психологія» (162 год) студенти отримують методологічні знання про діяльність та особистість як її суб'єкт, про спілкування як особливий вид діяльності, про психічні новоутворення в структурі особистості (знання, навички, вміння) та їх формування, про пізнавальні процеси людини, особистісні властивості та якості.

Культуру спілкування майбутніх учителів початкової школи формують також і педагогічні навчальні дисципліни. Готуючись до мовленнєво-комунікативної діяльності, студенти повинні бездоганно оволодіти всіма принципами дидактики (наочності, свідомості й активності, доступності й посильності знань, принципами виховного навчання), знаннями теорії методики навчання та виховання. На основі вищесказаного робимо висновок про важливе значення навчальної дисципліни «Загальні основи педагогіки» (108 год): вона формує світоглядні орієнтири майбутніх фахівців, поглиблює мотивацію їх навчальної діяльності. Практичні та лабораторні заняття з педагогіки, присвячені методиці проведення бесід, диспутів, колективних творчих справ, зборів та ін., надають широкі можливості для застосування вже набутих комунікативних знань та вмінь, для їх удосконалення, а також для здобуття нових. Зокрема вони вдосконалюють уміння вести діалогічне мовленнєве спілкування – визначати недоліки власного мовлення та шляхи їх усунення, уміти керувати діалогом інших, попереджувати чи усувати конфліктні ситуації; сприяють оволодінню первинними навичками складання та проголошення невеликих за обсягом промов різного характеру.

Не менш важливим у цьому плані для майбутніх педагогів, на нашу думку, є також предмет «Вступ до вчительської спеціальності» (54 год), який у більшості педагогічних ВНЗ студенти опановують на першому році навчання. У ході вивчення предмета відбувається знайомство завтрашніх учителів із специфікою обраної професійної діяльності, закладаються основи усвідомлення важливості оволодіння вчителем будь-якої спеціальності культурою слова як необхідною запорукою успіху в педагогічному спілкуванні, що є основою професійної діяльності вчителя, формується правильна мотивація цієї діяльності для стимуляції зацікавленості студентів у підвищенні власного рівня мовлення – комунікативної культури.

Мовленнєва та сценічна майстерність є одним з основних складників навчальної дисципліни «Основи педагогічної майстерності» (216 год), під час опанування якої студенти

детально знайомляться з технікою мовлення (роботою голосово-мовленнєвого апарату), формують навички раціонального дихання, дикції, модуляції, інтонування та ін. З'являються можливості поліпшити ті голосові характеристики студентів, які підлягають удосконаленню: темп мовлення, правильне дихання, позбавлення вад у дикції. Можна сказати, що, вивчаючи предмети «Вступ до вчительської спеціальності» та «Основи педагогічної майстерності», оволодіваючи технікою мовлення, студенти певним чином знайомляться з основами комунікативної культури.

Провідним завданням означених дисципліни є формування комунікативної компетентності особистості, володіння мовним матеріалом (мовленням), дотримання правил мовленнєвої поведінки, соціальних норм мовленнєвої комунікації згідно з вимогами Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти України. Розкрити основні положення теорії спілкування, загальні закони, види техніки і прийоми спілкування, власне мовні елементи комунікації – дискурс, мовленнєвий жанр, мовленнєвий акт.

Важливими питаннями навчальної діяльності студентів у процесі формування їхньої комунікативної компетентності є засвоєння майбутніми вчителями початкових класів термінологічного словника мовної, мовленнєвої комунікації, вивчення дефініцій комунікативних понять, висвітлення теоретичних засад комунікації, формування практичних комунікативних умінь і навичок.

Передусім професійна термінологія студентів охоплює загально-педагогічну, психологічну, психолінгвістичну, дидактичну, лінгвістичну, літературознавчу, лінгводидактичні та ін., які є базовими як для розвитку їхньої власної комунікативної компетентності, так і для подальшої професійної діяльності, спрямованої на становлення і розвиток комунікативної здатності майбутніх учнів-вихованців. Ми спинимося на нових комунікативних термінах, які є нині актуальними й необхідними для формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи в умовах ВНЗ.

У практику роботи методистів, студентів педагогічних факультетів увійшли такі комунікативні терміни: «мовна особистість», «мовленнєва діяльність», «комунікація», «комунікативна ситуація», «дискурс», «дискурсивне мовлення» тощо.

Термін «мовна особистість» увійшов у вжиток нашої мови в кінці ХХ – на початку ХХІ століть і викликаний до життя необхідністю формувати сучасну людину, яка вмітиме жити і спілкуватися, бути успішною в комунікації, творчо мислити і діяти. Мовна особистість – це «такий носій мови, який добре володіє системою лінгвістичних знань (знає мовознавчі поняття і відповідні правила), репродукує мовленнєву діяльність, має навички активної роботи зі словом, дбає про мову і сприяє її розвитку [5, с. 85]». Деяко інше визначення мовної особистості, яке заслуговує також на слухну увагу, дає С. Єрмоленко. Це поєднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до творчого самовираження, вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовної діяльності [6, с. 93]. Це така особистість, яка свідомо ставиться до своєї мовної практики, несе відбиток суспільно-соціального, територіального середовища, традицій виховання в національній культурі.

Майбутній учитель початкових класів має стати такою мовною особистістю, а для її формування необхідно навчання мови у ВНЗ підпорядковувати найголовнішому аспекту – комунікативно-діяльнісному, що забезпечуватиме розвиток комунікативно компетентної особистості у процесі навчання, здійснення мовленнєвої діяльності, яка реалізуватиметься тільки у спілкуванні з іншими людьми.

Акцентуючи увагу на формуванні комунікативної компетентності студентів педагогічного факультету, необхідно докладніше спинитися на понятті мовленнєвої діяльності.

У психолінгвістиці існують різні моделі мовленнєвої діяльності, які стосуються поетапного процесу породження мовлення. В основному теорії породження мовлення достатньо близькі, вони в певній мірі тільки доповнюють одна одну, конкретизують відповідні етапи чи виділяють у них окремі складові. О. Леонт'єв виокремлює три основних етапи мовленнєвої діяльності. У якості першого етапу виступає мотив, який породжує інтенцію (на цьому етапі комунікант має образ результату, але ще не має плану дій, який йому необхідно здійснити, щоб

результат матеріалізувався в дійсності) [3, с. 44]. На другому етапі відбувається внутрішнє програмування, на основі якого певним одиницям надаються смислові ознаки і будується функціональна ієрархія цих одиниць. Наступним етапом виступає реалізація мовлення у звуковій чи графічній формі. Вчений виділяє ще й ряд підетапів граматики-семантичної реалізації висловлювання: текстограматичний (перехід на певний об'єктивний код – кодування), фенограматичний (лінійний розподіл кодованих граматичних одиниць мови), синтаксичне прогнозування (уведення граматичних характеристик мовним одиницям), синтаксичний контроль (співставлення задуму з комунікативною ситуацією). Лише після внутрішнього програмування висловлювання відбувається його моторне програмування, а потім – реалізація комунікативного акту. Л. Щерба зазначає, що мовна система проявляється в індивідуальних мовленнєвих системах (комунікативних актах). Співвідношення між мовленнєвою діяльністю і мовним матеріалом, на думку вченого, має тісний взаємозв'язок: індивідуальна мовленнєва діяльність (комунікативний акт) створює мовний матеріал, який виводиться з мовної системи. Формування і розвиток комунікативної компетентності студентів, яка тісно пов'язана з успішним комунікативним актом, залежить від знань і вмінь добору мовного матеріалу із загальної мовної системи рідної мови. Створення індивідуального комунікативного стилю є соціальним явищем, набутим у процесі розвитку, соціалізації і навчальної діяльності особистості і водночас несе в собі відбиток традиційного суспільного і особистісного досвіду (виховання, конкретні соціальні умови проживання, суспільне оточення, мовне середовище тощо).

Починаючи з другої половини ХХ століття, освітні процеси характеризуються значним поворотом до комунікативного навчання, з'явилися наукові доведення не лише суб'єктивності, а й інтерсуб'єктивності у процесі комунікації. Комунікація – це спілкування, обмін думками, специфічна форма взаємодії людей у процесі їх діяльності (у даному випадку – навчальної).

Вітчизняний мовознавець Ф. Бацевич лінгвістичний термін «комунікація» розуміє як «один із модусів існування явищ мови (поряд із мовою і мовленням); смисловий та ідеально-змістовий аспект соціальної взаємодії, спілкування; складова спілкування поряд з перцепцією та інтеракцією; складний, символічний, особистісний, трансакційний, часто неусвідомлюваний процес обміну знаками, під час якого транслюється певна інформація зовнішнього або внутрішнього характеру, а також демонструються в статусні ролі, в яких перебувають учасники спілкування стосовно один одного. У широкому розумінні комунікація має місце завжди, коли певній поведінці або її результату приписується певне значення і вони сприймаються як знаки або символи. У вузькому розумінні – спілкування за допомогою мовних і/або паралінгвістичних і невербальних засобів з метою передачі інформації [1, с. 79–80].

Поняття «комунікативна компетенція» увів у наукову термінологію Д. Хаймс, визначивши її як «притаманні людині знання та вміння успішного й ефективного спілкування [8, с. 5]». У сучасному науковому обігу комунікативна компетентність – це здатність доречно і правильно використовувати мову в різноманітних соціально різнотипних ситуаціях спілкування, співвідносити мовні засоби із цілями й умовами спілкування, розуміти стосунки між комунікантами, будувати власне мовлення з урахуванням соціальних норм поведінки та системи культурних уявлень і цінностей певної мови.

Отже, комунікативна компетенція – це сукупність знань про спілкування в різноманітних умовах і обставинах з різними комунікантами, а також знання вербальних і невербальних засад взаємодії, вмінь і навичок їх ефективного застосування у конкретній ситуації спілкування в ролі адресанта і адресата. Комунікативна компетенція, на думку лінгвістів, уключає і мовну компетенцію, і дискурсивну, і соціолінгвістичну, ілокутивну, стратегічну, соціокультурну компетенції. Комунікативна компетентність особистості, зрозуміло, є основою вищезазначених компетенцій, перебуває на найвищому щаблі в ієрархії типів компетенцій людини, оскільки поєднує в собі всі інші. З огляду на це вважаємо, що формування комунікативної компетентності особистості є основною метою мовного навчання.

Однією із структурних одиниць мовленнєвої комунікації вважається дискурс, який є однією з основних категорій комунікативної лінгвістики. Дискурс як складне поєднання

мовного (вербального) і позамовного (невербального, паралінгвістичного) має варіанти наукових інтерпретацій. Існують різні підходи до визначення сутності дискурсу. В. Звегінцев під дискурсом розуміє два або кілька речень, що знаходяться між собою у змістовій єдності. Останні дослідження в галузі лінгвістики показують, що існує суттєва відмінність між текстом і дискурсом на основі таких критеріїв, як функціональність – структурність, процес – продукт, динамічність – статичність, актуальність – віртуальність [8, с. 280].

Висновки. Отже, сучасний учитель початкової школи як носій кодифікованого варіанта української літературної мови має бути високоосвіченою, професійно компетентною особистістю. В умовах Європейської інтеграції нинішня система освіти досягти такої мети може тільки внаслідок спрямування навчального процесу на формування комунікативної компетентності кожного студента, майбутнього вчителя, який передасть свої знання і вміння своїм учням, прийдешнім поколінням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф.С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
2. Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Речевая коммуникация : учебник / О.Я. Гойхман, Т.М. Надеина. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 272 с.
3. Леонтьев А.А., Рябова Т.В. Фразовая структура речевого акта и природа планов // Планы и модели будущего в речи (Материалы к обсуждению) / А.А. Леонтьев, Т.В. Рябова. – Тбилиси, 1970. – С. 27-52.
4. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003.
5. Словник-довідник з української лінгводидактики / за ред. М.І. Пентилюк. – К., 2003.
6. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С.Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001.
7. Щерба Л.В. Преподавание иностранных языков в средней школе / Л.В. Щерба. – М. : Просвещение, 1993. – 410 с.
8. Hymes D. On Communicative Competence // C.J. Brumfit and K. Johnson (Eds.). The Communicative Approach to Language Teaching. – London, 1979. – p. 5-27.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Калюжка Наталія Сергіївна – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри педагогіки ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Надійшла до друку 17.12.2012 р.